

УДК 347.441.832

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.5>**Р. І. Таш'ян***доктор юридичних наук, доцент,  
заступник декана факультету прокуратури,  
доцент кафедри цивільного права**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого  
[orcid.org/0000-0002-6876-5857](https://orcid.org/0000-0002-6876-5857)*

## ДОБРОСОВІСНІСТЬ ЯК ЗАГАЛЬНА ЗАСАДА ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті розглядається поняття добросовісності як однієї з засад цивільного законодавства. Автор аналізує поняття добросовісності на різних рівнях суспільних відносин. У загальнофілософській площині поняття добросовісності розглядається як інструмент, який дозволяє доповнити зміст регулювання чи певним чином відкоригувати поведінку учасників соціальних відносин. Засада добросовісності має важливе значення при вирішенні соціальних конфліктів та є одним з елементів досягнення рівності учасників відносин.

Автором також здійснено аналіз засади добросовісності в публічному та приватному праві, досліджено специфіку її дії в залежності від методу правового регулювання. Зроблено висновок, що добросовісність властива будь-яким галузі права, проте може мати свої особливості в залежності від специфіки такої галузі. Окрема увага приділена специфіці застосування добросовісності у галузях процесуального права з урахуванням розгляду справи в суді тієї чи іншої юрисдикції.

Автор робить фокус на дослідженні засади добросовісності в цивільному праві, і наголошує, що саме в цій галузі права як ядра приватного права засада добросовісності набула найбільшого розвитку, що пов'язано, перш за все, засадами приватної автономії учасників цивільних відносин. Автором проведено дослідження співвідношення засади добросовісності з іншими засадами цивільного законодавства. Здійснено порівняльно-правий аналіз вітчизняної моделі правового регулювання з зарубіжними, перш за все, з німецькою. Аналіз вітчизняної наукової доктрини дозволяє дійти висновку, що більшість підходів щодо розуміння змісту добросовісності досить умовно можна об'єднати дві великі групи об'єктивний підхід та суб'єктивний, а також можна виділити змішаний підхід, прихильник якого намагаються поєднати два вищестоящих підходи.

Зроблено також аналіз визначення добросовісності в національному законодавстві і на підставі чого автор дійшов висновку що ці визначення можуть значно відрізнятися в залежності від сфери застосування.

**Ключові слова:** добросовісність, загальні засади цивільного законодавства, вина, поведінка учасників цивільних правовідносин.

### **Tashian R. I. GOOD FAITH AS A GENERAL PRINCIPLE OF CIVIL LAW**

The article considers the concept of good faith as one of the principles of civil law. The author analyzes the concept of good faith at different levels of social relations. In the general philosophical plane, the concept of good faith is considered as a tool that allows supplementing the content of regulation or in a certain way correcting the behavior of participants in social relations. The principle of good faith is of great importance in resolving social conflicts and is one of the elements of achieving equality of participants in relations.

The author also analyzed the principle of good faith in public and private law, studied the specifics of its action depending on the method of legal regulation. It is concluded that good faith is inherent in any branch of law, but may have its own characteristics depending on the specifics of such a branch. Special attention is paid to the specifics of the application of good faith in the branches of procedural law, taking into account the consideration of the case in a court of a particular jurisdiction.

The author focuses on the study of the principle of good faith in civil law, and emphasizes that it is in this area of law as the core of private law that the principle of good faith has gained the greatest development, which is primarily due to the principles of private autonomy of participants in civil relations. The author conducted a study of the correlation of the principle of good faith with other principles of civil law. A comparative legal analysis of the domestic model of legal regulation with foreign ones, primarily with German, was carried out. An analysis of domestic scientific doctrine allows us to conclude that most approaches to understanding the content of good faith can be quite conditionally combined into two large groups: the objective approach and the subjective one, and a mixed approach can also be distinguished, the supporters of which try to combine two higher-level approaches.

An analysis of the definition of good faith in national legislation was also conducted, and on the basis of which the author concluded that these definitions can differ significantly depending on the scope of application.

**Key words:** good faith, general principles of civil law, guilt, behavior of participants in civil legal relations.

**Постановка проблеми.** У науці цивільного права є питання, які мають бездонний, невичерпний характер. Зокрема, це стосується загальних засад цивільного законодавства, закріплених у статті 3 ЦК України. Безумовно, усі шість перелічених у ній засад є вкрай важливими, мають надзвичайно широку сфе-

ру застосування і тому є досить складними у процесі наукового дослідження. Однак остання засада – «справедливість, добросовісність та розумність» виділяється з-поміж інших ще більшим ступенем узагальнення, широким, навіть безмежним вектором дії і є одним із стрижнів цивілістики. Тому наукові пошуки у цій

галузі є надзвичайно потрібними, хоча і дуже складними.

**Мета дослідження** полягає у встановленні місця засади добросовісності у системі засади цивільного законодавства, визначення головних ознак категорії добросовісності та характеристика її значення у системі засобів регулювання поведінки учасників цивільних відносин та захисту їх прав та законних інтересів.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Засада добросовісності завжди була у центрі уваги правників. Особливо слід наголосити на працях А.С. Довгєрта, М.П. Корчагіна, О.О. Кота, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика, І.В. Назарової, І.С. Спасибо-Фатєєвої, М.О. Стефанчука та інших.

**Виклад основного матеріалу.** Добросовісність є невичерпним і багатоаспектним поняттям. Будучи однією з засад цивільного законодавства, добросовісність застосовується у всіх інститутах цивільного права. З іншого боку, добросовісність є не тільки правовою категорією, сфера її застосування є значно ширшою. Добросовісність властива будь-якій соціальній поведінці людини.

З точки зору філософії, як правова категорія «добросовісність» служить фундаментом для побудови системи права, визначає зміст права, доповнює та коригує його; служить інструментом для посилення аргументації у правозастосовчій практиці та, зокрема, при обґрунтуванні судового рішення; виступає однією із гарантій реалізації права на справедливий розгляд справи судом; є регулятором правових відносин та усуває прогалини у праві [1, с. 88].

Якщо подивитись на проблематику більше широко, то категорія добросовісності використовується в усіх винятку галузях приватного і публічного права. Адже добросовісність є загальною вимогою до поведінки будь-якого суб'єкта правовідносин.

У той же час, на зміст категорії добросовісності накладається специфіка конкретної галузі.

Так, вчені-адміністративісти намагаються відшукати риси добросовісності через юридичну конструкцію обов'язку. При цьому носіями вказаного обов'язку є як органи публічної влади, так і фізичні особи [2, с. 28]. Привертає увагу, що наголос робиться саме на добросовісному виконанні обов'язків, тобто підкорення імперативним приписам законодавства, а не здійсненні та реалізації прав. Безумовно, такий підхід обумовлений публічно-правовим методом адміністративного права, який полягає у покладенні на учасників правовідносин певних обов'язків, а такі суб'єкти повинні виконувати такі обов'язки добросовісно.

Окремо слід звернути увагу на зміст добросовісності в галузях процесуального права: так, ст. 43 ГПК України, ст. 44 ЦПК України, ст. 45 КАС України містять ідентичні положення, що учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами, зловживання процесуальними правами не допускається. Привертає увагу назва цих статей «Неприпустимість зловживання процесуальними правами», тобто добросовісне користування правами розглядається як складова неприпустимості зловживання ними.

КПК України не має аналогічних положень, проте містить норми про неможливість арешту майна, якщо воно перебуває у власності добросовісного набувача (ч. 10 ст. 170) та захист прав добросовісних (bona fide) третіх осіб (ч. 2 ст. 623, ч. 4 ст. 636).

Проте саме у цивільному праві категорія добросовісності набуває найбільшого поширення. Перш за все, це обумовлено визначальними рисами приватного права, серцевиною якого є право цивільне. Адже кожен суб'єкт приватно-правових відносин є вільним у виборі моделі своєї поведінки і тому вимога до добросовісності такої поведінки відіграє важливе значення у встановленні допустимих її меж для запобігання порушення прав та законних інтересів інших учасників цивільних відносин.

У тексті ЦК України термін «добросовісність» та похідні від нього вживається 42 рази:

- справедливість, добросовісність та розумність як загальна засада цивільного законодавства (п. 6 ч. 1 ст. 3);
- презумпція добросовісності поведінки особи при здійсненні цивільних прав (ч. 5 ст. 12);
- недопустимість недобросовісної конкуренції (ч. 5 ст. 13);
- наслідки недобросовісного подання вимоги про визнання фізичної особи недієздатною (ч. 3 ст. 39);
- обов'язок органу або представника юридичної особи діяти добросовісно (ч. 3 ст. 92);
- наслідки недобросовісної поведінки сторони правочину відносно відкладальної або скасовальної обставини (ч. ч. 3, 4 ст. 212);
- набуття добросовісним набувачем права власності на майно (ст. 330);
- набувальна давність (ст. 344);
- витребування майна (ст. ст. 388 – 390);
- обов'язок недобросовісного володільця негайно повернути майно (ст. 400);
- право попереднього користувача на винахід, корисну модель, промисловий зразок (ст. 470);
- право попереднього користувача на компонування напівпровідникового виробу (ст. 480);

- права суб'єктів права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію (ст. 484);

- право попереднього користувача на торговельну марку (ст. 500);

- охорона комерційної таємниці органами державної влади від недобросовісного використання (ст. 507);

- вимога, що зобов'язання має ґрунтуватися на засадах добросовісності (ч. 3 ст. 509);

- безпідставно набуте майно, що не підлягає поверненню (ч. 1 ст. 1215).

Важливо підкреслити, що вищенаведені положення не становлять вичерпний перелік випадків застосування добросовісності. Ідеться лише про норми, коли законодавець прямо встановив вимогу добросовісності. Адже з точки зору законодавчої техніки, неможливо прописати вимогу добросовісності у кожному випадку. Взагалі, складно уявити собі реалізацію суб'єктивного права або виконання обов'язку без дотримання засад добросовісності. Це дозволяє дійти висновку, що добросовісність *a-priori* властива людській поведінці, що дозволяє подивитися на питання з більш широкого кута.

Загальні засади цивільного права тісно переплетені між собою, що властиво будь-яким принципам. Важко уявити собі поведінку суб'єкта цивільних прав, яка б відповідала вимогам добросовісності, але б порушували засади справедливості та розумності, або навпаки.

Усі перелічені у ст. 3 ЦК України загальні засади цивільного законодавства мають широкую сферу застосування і, певною мірою, загальний характер. Власно кажучи, це впливає з самого змісту такої засади. Проте засада справедливості, добросовісності та розумності вирізняється з-поміж інших ще більшим рівнем загальності та універсальності.

Для аналізу засади добросовісності корисним буде звернутися до закордонного досвіду.

У Німецькому цивільному уложенні (*Bürgerliches Gesetzbuch*, BGB) засада добросовісності закріплена у § 242, який має назву «Виконання зобов'язань добросовісно». Зміст цього параграфу обмежується одним коротким реченням: боржник повинен виконувати зобов'язання у розумний та справедливий спосіб, враховуючи комерційну практику. Проте в подальшому як зміст, так і сфера дії зазначеної засади розширилися у кратному розмірі та набули поширення практично на всі інститути цивільного права.

У німецькому праві для позначення добросовісності використовується вираз «*Treu und Glauben*» – вірність і довіра, де «*Treue*» – вірність, лояльність, достовірність, надійність, а «*Glaube*» – усвідомлення довіри та впевне-

ності. У Швейцарії принцип добросовісності тотожний принципу неприпустимості зловживання правом, у судовій практиці Італії добросовісність визначається як «відкритість, належна чесність і почуття соціальної солідарності», в Уніфікованому торговому кодексі США добросовісність – фактична чесність у поведінці або угоді.

Добросовісність – це правовий принцип, згідно з яким одна договірна сторона повинна враховувати законні інтереси іншої та чесно здійснювати свої права. У разі конфлікту інтересів суддя повинен оцінити ці інтереси. Цивільний кодекс Німеччини зазначає: «Договори слід тлумачити так, як того вимагають добросовісність та звичаї» (§ 157), а «боржник зобов'язаний виконувати умови добросовісності та звичаїв» (§ 242).

У німецькому праві складовою принципу добросовісності є захист законних очікувань, заборона суперечливої поведінки та заборона зловживання правами [3].

Об'єктивний вимір принципу добросовісності у німецькому праві конкретизується у необхідності вчинення сторонами правовідносин таких дій (утримання від дій): а) робити все, що взаємно полегшити взаємне виконання зобов'язань та уникати всього, що може їх обтяжити або зробити нездійсненними; б) уникати порушення прав іншої сторони, виявляти необхідну турботу про її здоров'я та власність іншої сторони; в) спільно робити усе, що вимагається для досягнення цілі договору; г) надавати необхідну інформацію про виконання дій для реалізації зобов'язання [4, с. 223].

Принципи європейського договірного права (ст. 1:201 I) та Принципи УНІДРУА [5] (ст. 1.7) містять правовий принцип, який має назву *Good Faith And Fair Dealing* «Добросовісність та чесне ведення справ», згідно якого кожна сторона повинна діяти добросовісно та чесно. Сторони не можуть виключити чи обмежити цей обов'язок.

Принцип добросовісності використовувався також у деяких директивах, наприклад, у Директиві про комерційних агентів 86/653 ЄЕС.

Принцип добросовісності досі не відіграв істотної ролі у прецедентному праві Європейського суду. Проте все більше визнається, що заперечення проти зловживання правами може бути висунуто проти позовів, поданих відповідно до законодавства Співтовариства. Очевидно, намічається тенденція, у ході якої принцип добросовісності утвердиться як правовий принцип європейського права.

Оскільки добросовісність є категорією високого ступеня узагальнення, складною задачею

є встановити її зміст. Як правило, науковці надають відповідну правову характеристику через виділення найважливіших та найсуттєвіших її ознак.

А. Довгерт визначає добросовісність як фактичну чесність та додержання розумних стандартів чесного ведення справ [6, с. 86].

Н. С. Кузнецова зазначає, що принципи добросовісності конкретизуються як загальний обов'язок кожної сторони: вжити всіх можливих заходів для полегшення виконання зобов'язання, уникати дій, які можуть його ускладнити або зробити неможливим; не порушувати права іншої сторони; активно співпрацювати для досягнення мети договору; надавати необхідну інформацію щодо виконання початкових етапів зобов'язання [7, с. 10].

Р.А. Майданник дуже точно охарактеризував добру совість як «концептуальну основу довірчого правовідношення» та можливість її субсидіарного застосування «з метою захисту від неправомірного збагачення у разі відсутності більш відповідних цивільно-правових конструкцій формального права (*stricti juris*) та їх непридатності» [8, с. 53].

М.П. Корчагін характеризує добросовісність як характеристики учасника правовідносин, яка демонструє, що у конкретних обставинах дії цієї особи відповідають очікуваній суспільством моделі поведінки [9, с. 3–4].

Складовими принципу добросовісності у цивільному судочинстві, на думку Д. Луспеніка є: 1) заборона зловживання процесуальними правами; 2) вимога добросовісного виконання процесуальних обов'язків; 3) заборона суперечливої поведінки сторін або правило процесуального естопелю; 4) заборона чинити інші протиправні перешкоди у здійсненні правосуддя (наприклад, введення суду в оману, використання втрачених процесуальних правомочностей тощо) [10].

Як можна побачити, усі характеристики змісту засади добросовісності істотно відрізняються одна від одної. Безумовно, причина полягає у багатогранності досліджуваної категорії.

Незважаючи на багатоманіття підходів у дослідженні змісту добросовісності, досить умовно їх можна об'єднати у дві великі групи. Прибічники першої у наголошують на суб'єктивному змісті цієї категорії, тобто на волі особи, її усвідомленні характеру своєї поведінки. Другі ж правники наполягають на об'єктивних характеристиках добросовісності.

Певною мірою продовженням такого виміру є характеристика добросовісності залежно від поведінки, волі, волевиявлення особи.

На об'єктивістському підході категорії недобросовісності наголошує М.П. Корчагін,

зазначаючи, що саме за цією ознакою недобросовісність як об'єктивна категорія протиставляється вині, яка завжди повинна розглядатись як суб'єктивна, оскільки є психічним ставленням особи до своїх дій та їх наслідків. Тому, на думку вченого, розуміння добросовісності як суб'єктивного ставлення особи до своїх дій чи як суб'єктивно-об'єктивної категорії не узгоджується із визнанням добросовісності принципом цивільного права. *Bona fides* виступає певним стандартом поведінки, прийнятим в суспільстві за орієнтир. Тому у зарубіжній науковій літературі обов'язок добросовісної поведінки вважається доктриною, яка вимагає від учасників обороту діяти розумно, як вони б очікували, що вчинить у цій ситуації інша сторона [9, с. 4].

Схожим є бачення О. Кота, який зазначає, що добросовісність як принцип здійснення суб'єктивних цивільних прав – це очікувана (передбачувана) за даних умов поведінка особи з розумно необхідною мірою чесності, надійності та врахуванням інтересів інших учасників правовідносин. Саме цьому критерію повинні відповідати фактичні дії суб'єкта права, які вчиняються в порядку здійснення даного права [11, с. 90].

У той же час, суб'єктивістське розуміння добросовісності також має багато прихильників. На користь такого підходу свідчить те, що термінологічно добросовісність («добра совість») стосується суб'єктивної сторони.

Серйозним аргументом на користь суб'єктивістського підходу є також те, що саме він закладений у формулюванні ч. 1 ст. 388 ЦК України: добросовісний набувач – набувач, який не знав і не міг знати, що майно придбане в особи, яка не мала права його відчужувати.

Певним чином компромісною є позиція М. Стефанчука, що категорія добросовісності виникає на межі волі, волевиявлення та правосвідомості й притаманна будь-якій фізичній особі, яка дотримується встановлених у соціумі правових норм. Саме керуючись добросовістю, особа утримується від учинення протиправних дій, а тому вважає цей вчений, за необхідне включити до переліку ознак правомірної поведінки фізичної особи категорію добросовісності [12, с. 140].

І.В. Назарова, виділяючи об'єктивну і суб'єктивну сторони добросовісності, зазначає, що перша передбачає багатоаспектну модель поведінки, яка формується міжнародно-правовими актами, законодавством і судовою практикою як вельми чіткий стандарт в тих чи інших правовідносинах та обставинах, в той час як суб'єктивна сторона проявляється у відсутності наміру особи зловживати своїми правами, позитивно спрямоване, уважне, дбайливе ставлення до сво-

їх обов'язків по відношенню до іншого учасника правовідносин, відсутність наміру завдати йому шкоди чи байдужості з приводу можливості настання шкоди [13, с. 11].

Таким чином, об'єктивні виміри добросовісної поведінки здійснюються за допомогою зовнішніх мірил, стандартів. Суб'єктивний же підхід полягає в аналізі усвідомлення особи своєї поведінки, її намірів та цілей. Прибічники ж змішаного підходу наголошують на єдності намірів особи (внутрішнього переконання щодо необхідності такої поведінки) та її вчинків.

**Висновки.** Засада добросовісності посідає провідне місце у системі засади цивільного законодавства і є одним із способів регулювання (у тому числі, саморегулювання) поведінки учасників цивільних правовідносин у випадках, коли у конкретному випадку відсутні чіткі положення договору або закону. Засада добросовісності виступає важливим засобом запобігання порушення прав і законних інтересів учасників цивільних відносин. Сфера дії засади добросовісності діє не обмежується рівнем цивільного права, а й властива всьому праву в цілому. Крім того, принцип добросовісності діє на більш високому щаблі, оскільки добросовісність властива будь-яким суспільним відносинам. Дія засади добросовісності є одним з проявів конвергенції права та моралі. При характеристиці принципу добросовісності використовуються два підходи – об'єктивний і суб'єктивний, які, відповідно, фокусуються на зовнішніх або внутрішніх ознаках поведінки суб'єкта правовідносин.

На наш погляд, більш перспективним є розробка засади добросовісності з точки зору об'єктивного підходу, а саме – аналізу поведінки особи. Саме це є визначальним у цивільному праві з точки зору дотримання його загальних засад. Суб'єктивні ж засади (вина, мотиви, наміри особи тощо) відіграють роль тільки у тому контексті, наскільки вони вплинули на поведінку особи. Безумовно, у більшості випадків доволі складно штучно розмежувати суб'єктивне й об'єктивне у певній фабулі, проте пріоритет має бути наданий саме об'єктивістському підходу.

### Література

1. Парусова Г. М. Філософсько-правове розуміння принципу добросовісності. Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. 2020. № 2 (32). С. 87–92.
2. М. Ю. Бурдін, А. Г. Байбак. Добросовісність як правова категорія. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2024. – Вип. 85(1). – С. 26–32. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr\\_2024\\_85%281%29\\_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2024_85%281%29_5).
3. URL: <https://www.ag.ch/de/verwaltung/dgs/soziales/soziale-sicherheit/handbuch-soziales/1-grundsaeetze/1-1-grundsaeetze-des-verwaltungsrechts/1-1-4-grundsatz-von-treu-und-glauben>
4. Gerhard Robbers, Einführung in das deutsche Recht. Nomos, 8. Auflage 2023, 249 Seiten.
5. URL: <https://www.lawanalytics.top/pages/pecl/general>
6. Довгерт А.С. Дія принципу верховенства права у сфері приватного права. Університетські наукові записки. 2007. № 2. С. 83–89. С. 86
7. Кузнєцова Н.С. Принципи сучасного зобов'язального права України. Українське комерційне право. 2003. № 4. С. 9–15.
8. Майданик Р.А. Проблеми регулювання довірчих відносин у цивільному праві: дисертація д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. К., 2003. 511 с.
9. Корчагін М. П. Добросовісне набуття майна, відчуженого неуповноваженою особою: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2016. 20 с. С. 3–4.
10. Луспенник Д. Засоби запобігання зловживанням процесуальними правами у цивільному судочинстві. URL: [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new\\_folder\\_for\\_uploads/supreme/Luspenyk\\_2021\\_03\\_15.pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Luspenyk_2021_03_15.pdf). (дата звернення: 03.02.2022)
11. Кот О.О. Добросовісність як принцип здійснення суб'єктивних цивільних прав. Добросовісність: доктрина & судова практика: зб. ст. / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2021. С. 86–96.
12. Стефанчук М. О. Добросовісність як ознака правомірної поведінки фізичної особи у цивільному праві. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2015. Випуск 5. Том 1. С. 140–142.
13. Назарова, Ірина Володимирівна. Принципи добросовісності в праві [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2020. – 234 с. С. 11.

Дата першого надходження рукопису до видання: 30.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.10.2025

Дата публікації: 26.11.2025